

9

NORDENS LÆRDE FRUENTIMMER OG DEN TIENDE MUSE

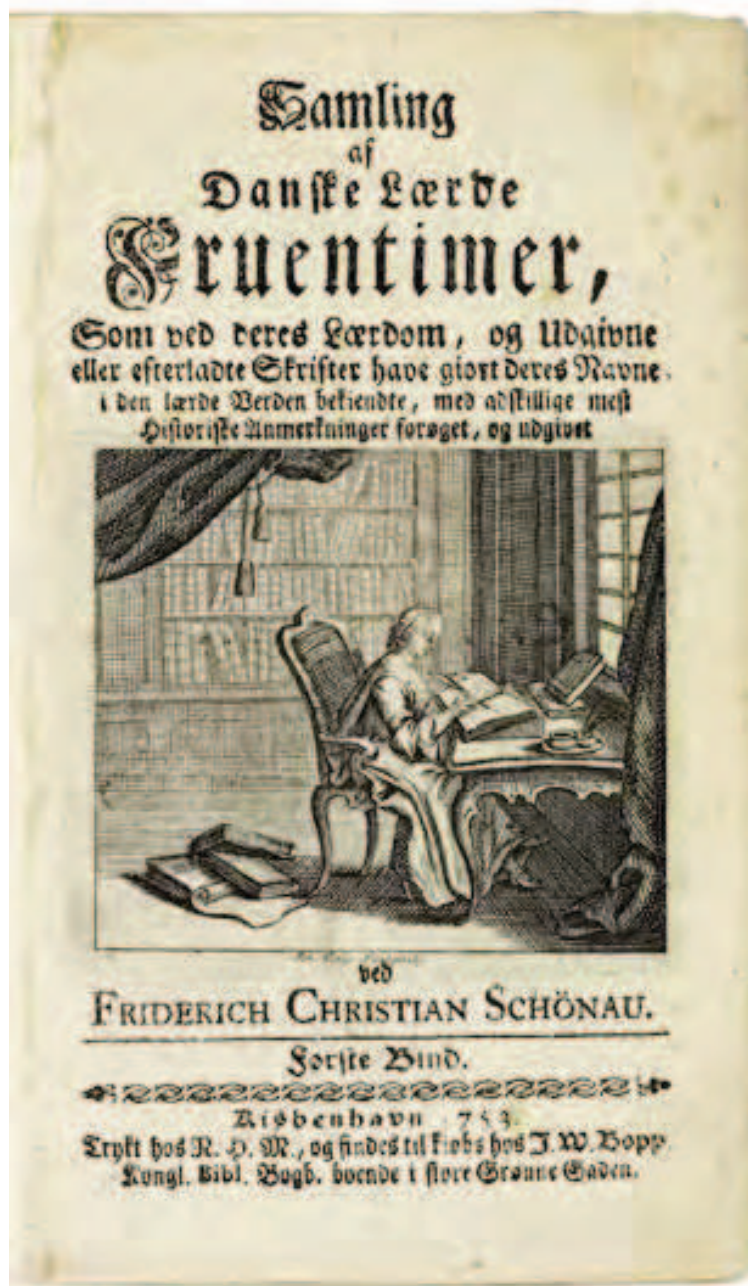
Af

MARIANNE ALENIUS
ADM. DIREKTØR, PH.D.
MUSEUM TUSCULANUMS
FORLAG, KØBENHAVNS
UNIVERSITET

Fænomenet "De lærde Fruentimmer" hører i Norden til i perioden ca. 1500-1800. Ingen forventede dengang, at kvinder var højtuddannede, og der fandtes da heller ikke officielle, boglige uddannelser til piger og kvinder. Alligevel kender man til næsten 200 kvinder i Norden som skaffede sig viden og nåede at få uformelle titler som "lærde", "mirakler" eller "muser". Visse intellektuelle mænd indsamlede og beskrev respektfuldt disse kvinder og deres kundskaber i latinske skrifter eller på deres modersmål. Andre debatterede imod dem, og en diskussion rejste sig om, hvordan en lærd kvinde i det hele taget skulle defineres. Frem til 1700-tallet var de lærde kvinder kun få. Næsten alle var adelige og nød høj anerkendelse, men mod århundredets slutning dukkede også lærde kvinder op i borgerskabet, og piben fik en anden lyd.

Fænomenet "De lærde Fruentimmer" hører i Norden til i perioden ca. 1500-1800 – en tid, hvor der ikke var obligatorisk undervisning for piger, og voksne kvinder ikke havde adgang til universiteter, eksaminer og offentlige embeder, hvorfor deres eventuelle kundskaber heller ikke kunne måles. I renæssancehumanismens ånd var der dog flere, der var begyndt at tænke over, hvorfor det forholdt sig sådan. Var kvinder ikke i stand til at lære? Havde de ikke fysik til det? Var det naturstridigt (*contra naturam*)? Eller var det måske farligt – for samfundet? Sådanne spørgsmål diskuteredes allerede tidligt i Sydeuropa, ofte med afsæt i Giovanni Boccaccios *De mulieribus claris* (Om berømte kvinder) fra 1361. Især mænd, sjældent kvinder, debatterede. I 1600-tallet lå tyngdepunktet i Frankrig, England, Tyskland – og Holland, hvor Nordeuropas lærdeste kvinde omkring midten af 1600-tallet, Anna Maria van Schurman, skabte respekt og debat.

I Norden har vi kendskab til ca. 175 lærde kvinder – hovedparten fra Danmark-Norge. Der er enkelte meget fine eksempler på disse *feminae doctae*, men oftest er der kun sparsomme oplysninger knyttet til et navn. Kvindernes viden var boglig og bestod typisk i sproglige kompetencer og litterær virksomhed inden for de humanistiske fagområder, men der er eksempler på naturvidenskabelige og kunstneriske talenter også. Kvinderne betragtedes som undtagelser "supra sexum" (hævet over deres køn), eller mirakler, og var genstand for lærde mænds beundring og forskning eller bekymring og hån. Det hændte, at intellektuelle mænd gik i forsvar for de lærde kvinder og endda førte "markeringskampagner" for dem. Således fx i Stockholm, hvor mandlige kunstnere og intellektuelle stod bag en kampagne for "Sveriges Sappho", den lærde digter (og mor til 15 børn, hvoraf flere døde som små) Sophia Elisabet Brenner (1659-1730). Hun skrev på flere sprog, men var særlig kendt for sin latinske pen og sine lejlighedsdigte og digtsamlinger på svensk, et sprog, som endnu ikke var fuldmønt inden for poesi. Tilsvarende fik den berømte norske, religiøse digter Dorothea Engelbretsdatter (1634-1715) stor

De lærde kvinder betragtedes som undtagelser "supra sexum", eller mirakler, og var genstand for lærde mænds beundring og forskning eller bekymring og hån.

Titelkobber fra Fr. Chr. Schönau's *Samling af Danske Lærde Fruentimmer*. Stukket af Johanna Fosie. Kbh. 1753.
Foto: Det Kongelige Bibliotek

In effigiem illustris Heroina
BIRGITTE TOTT

Pueris aduultu puerul agula Pallas et hacta
 Atq; per Arctos stat, viduosa plagas,
 Non habile nectunt agulget Ultra Mores
 Inuicem, Laca Inuicem omne vixit
 Tibi sirochi qm' hinc, p'ntialia Padi
 Atq; cum m'badit nobiliora vixit
 Sed Cypriota Natura videt, alibent ortus.
 Fictura vixit, vixi hincina, illa dicit.

Dicitur fide libere, claris pueros scriptis.
 Et viva Ballate p'ntes, p'ntes p'ntes
 Placens et Charito, hincina, et vixit Mors.
 Gravia vixit, vixit vixit, vixit hincina.
 Nunc qm' libent, vixit, vixit, vixit Mors.
 Non hincina, vixit, vixit, vixit Mors.
 Vixit Mors
 L. B. hincina, vixit, vixit Mors.

anerkendelse fra sit publikum. Hendes hovedværk *Sielens Sang-offer* udkom i 24 oplag. Hun var mor til ni børn, som hun alle mistede.

Et pragtstykke af en lærd kvinde finder vi i midten af 1600-tallet i Danmark, nemlig den barnløse, adelige enke Birgitte Thott (1610-1662). Hun var Nordens lærdeste kvinde på sin tid og fik for sin filosofiske og sproglige lærdom tildelt hæderstitlen *Decima Musa* (Den tiende Muse) af ingen ringere end Hollands ditto: Den nævnte Anna Maria van Schurman. De to lærde kvinder traf ikke hinanden, men de danske intellektuelle mænd, der tog på dannelsesrejse til Holland, kendte dem begge, så parallellen og bragte dem i "virtuel" kontakt. Birgitte Thott oversatte fra latin, græsk, fransk, engelsk og tysk, og hun havde desuden kendskab til hebraisk, italiensk, spansk og hollandsk. Hendes kendteste værk var den første, og længe den største, danske klassikeroversættelse: Filosofen Senecas prosaskrifter. Det var en kraftpræstation. Et pragtværk på tusind foliosider oversat fra latin og smykket med kobberstik. To forord ved hende selv introducerede teksten, og bogen indledtes med 12 hyldestdigte på latin, tysk og dansk til oversætteren fra professorer i København og Sorø. Allerforrest stod det latinske digt fra hendes "kollega", den hollandske tiende Muse.

Den danske intelligentsia gav også opbakning og synlighed til Birgitte Thott i fortaler og digte til hendes mange andre imponerende oversættelser af etiske værker. Hendes latinske korrespondance gik desværre tabt i brande ligesom originalen til hendes hovedværk inspireret af Senecas stoicisme: *En Tractat Om Weyen till et Lycksalligt Liff*. Dette sidstnævnte blev dog lykkeligvis bevaret i to afskrifter. Det er et stort og unikt etisk-filosofisk værk, som ikke havde sin parallel i hele Norden. Næppe tilfældigt ligger de to kopier i Karen Brahes endnu bevarede bibliotek (stiftet 1717). Bibliotekets bøger og manuskripter var samlet og købt af to andre lærde adelskvinder, Anne Gøye og hendes yngre slægtning Karen Brahe. Her har også andre unika fra Thotts hånd ligget velbeskyttet i næsten 300 år.

De lærde kvinder som fænomen blev også behandlet i nordiske disputatser på latin, fra Sebastian Kortholts *De poetriis puellis* (Om unge pigers litterære studier), Kiel 1700, til Esberg og Hedengrahns *Exercitium academicum mulieres philosophantes leviter adumbrans* (En akademisk øvelse, hvori kvinders bidrag til filosofien (humaniora) kort skitseres), Uppsala 1699.

Desuden blev selve lærdomsbegrebet taget op i halvprivate latinske korrespondancer. Den dedikerede samler af lærde kvinders biografier, jurist og historiker Otto Sperling d.y., lå således i brevdiskussion med Jens Bircherod, biskop over Ålborg Stift, og andre. Mange mente som Jens Bircherod, at kvinder som minimum skulle kunne latin, men helst også græsk og meget gerne hebraisk for at kunne kaldes lærde. Over for Bircherod stod Sperling. Henover fyrré år fra ca. 1670 etablerede han en gigantisk og endnu bevaret samling af latinske minibiografier over historiske og samtidige lærde kvinder, 1.399 i alt, samlet under titlen *De foeminis doctis*. Trods sin klart tilkendegivne glæde, når han stødte på levende, latinkyndige kvinder, som han straks indledte korrespondancer med på latin, fremførte Sperling det synspunkt, at en kvinde kunne kaldes lærd, hvis hun havde oparbejdet en solid viden på et intellektuelt felt, hvad det nu end måtte være - heraldik, botanik, historie, fransk, astronomi, lægekundskab eller salmedigtning. Eftersom kvinder normalt ikke havde adgang til latin- og græskundervisning, måtte man bedømme dem på deres evne til at udnytte og udvikle deres egen talentmasse dér, hvor de havde opnået viden. Enige blev kirkemanden Jens Bircherod og feministen Otto Sperling ikke, men uenigheden holdt debatten i gang hos andre.

Sperling opmuntrede og inspirerede mange af "sine" lærde kvinder til studier og skribentvirksomhed, og ham tilfalder også æren for at have fået en ganske særlig af de lærde kvinder, nemlig den fængslede kongedatter Leonora Christina Ulfeldt, til at skrive en strategisk tilrettelagt selvbiografi på fransk. Han skaffede hende skrivematerialer og bøger.

“
**Mange mente
 som Jens Bircherod,
 at kvinder som minimum
 skulle kunne latin, men
 helst også græsk og meget
 gerne hebraisk for at
 kunne kaldes
 lærde.**
 ”

Kobberstik af Birgitte Thott (1610-1662) ved Albrecht Haelwegh på grundlag af forsvundet maleri af Abraham Wuchters. Anbragt forrest i Birgitte Thotts danske oversættelse af *Lucii Annæi Senecæ Skrifter*, udgivet i Sorø, 1658.
 Foto: Det Kongelige Bibliotek

Miniature af Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788) ved W.A. Müller, ca. 1785. 5,4 x 4,3 cm. Privateje. Foto: Det Kongelige Bibliotek

Modstående side:

Kristian Zahrtmanns historiske maleri "Jomfru Charlotte Dorothea Biehl", 1874, som han forestillede sig hende. Sign. monogram. 70 x 55 cm. Privateje. Foto: Det Kongelige Bibliotek

ger i fængslet og må også have været sparringspartnere i konceptet til et andet af Leonoras skrifter fra Blåtårn, det fragmentarisk overleverede værk "om alleslags Roosværdige Kvinder", som hun selv beskrev det, eller *Hæltinners Pryd* (udgivet 1977). Et kapitel heri om lærde kvinder var planlagt, men er ikke overleveret.

Med Otto Sperling d.y.'s *De Foeminis Doctis*, som var kendt overalt i Norden og også flere steder udenfor, var der gået sport i at finde lærde kvinder. I Danmark-Norge publiceredes flere værker i genre i 1700-tallet – såvel på latin som på dansk. Også i Sverige kendes mindst to, hvoraf det ene er tabt.

Efterhånden som de lærde kvinder var blevet en accepteret del af eliten og voksede i antal, kunne man have forestillet sig, at der kom organiserede fællesskaber for dem og mellem dem. Med få undtagelser synes de dog ikke bare at have været enere, men faktisk også temmelig ene i deres metier. I billedlige gengivelser ses de typisk afbildet alene, siddende i studerekammeret med pen, blæk og papir. De var uden kolleger, kun med tavse bøger og manuskripter omkring sig samt lejlighedsvist et kranium på skrivebordet som symbol på naturvidenskaben.

Frem til midten af 1700-tallet var næsten alle lærde, nordiske kvinder adelige, men i anden halvdel af århundredet begyndte borgerskabet også at levere "eksemplarer". Et modstykke til 1600-tallets adelige Birgitte Thott blev 1700-tallets borgerlige Charlotta Dorothea Biehl, eller: Jomfru Biehl, som denne ugifte, lærde kvinde fra borgerskabet i København normalt tituleredes.

Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788) efterlod sig et uhyre stort forfatterskab af trykte værker foruden en mængde upublicerede såsom digte, historiske breve, privatbreve og en fyldig selvbiografi – alle bevarede. Hun var højt begavet, myreflittig og personligt meget følsom. Hun udgav talrige værker

skrevet i den hypermoderne sentimentale stil anvendt i tidens nye genrer: komedier, syngespil, brevroman, moralske fortællinger og heroïne-brev på vers. Det blev til flere tusinde trykte sider. I hendes oeuvre var også en mængde oversættelser af dramaer og prosaværker, især fra fransk, men også fra tysk og italiensk, og mod slutningen af sit liv lod hun sig overtale af den spanske gesandt i København, Emanuel Delitala, til at lære spansk og efterfølgende oversætte hele Cervantes' *Don Quixote* til et fremragende og vittigt dansk.

For den borgerlige Jomfru Biehl var det dog ikke nær så let at træde frem som lærde, som det havde været for den adelige Birgitte Thott, der stadig står som et beundret mirakel, en undtagelse. Sent i 1700-tallet var de lærde kvinder i færd med at blive foruroligende mange, og respekt afløstes i nogen grad af latterliggørelse. Biehl blev ofte mødt med hån og satire i billede og tekst – værst i den satiriske digter Jacob Christian Bies usædvanligt ondskabsfulde digt "Den lærde Gås". Selv understregede hun strategisk, at hun ikke var lærde og aldrig havde påstået af være det. Hun skjulte dog ikke sit had til sin far, sekretær ved Det Kgl. Akademi og inspektør ved Charlottenborg, Christian Æmilius Biehl, der med hård hånd havde forsøgt at knægte hendes videnstrang i barndommen og bremset hende ved mange lejligheder som voksen. Hun nød at få ros, som da hun fx af den fornemme franske kunstner Jacques Saly blev kaldt "le Trésor de Dannemarck", og mange lærde mænd beundrede og støttede da også hendes talent og gav hende den nødvendige opmuntring til at fortsætte – hvilket hun gjorde til sin dødsdag i maj 1788. I selvbiografien *Mit ubetydelige Levnets Løb*, som hun dedicerede til hofmarskal Johan von Bülow, sin ven og mæcen, fortalte hun sin version af sit liv fra barndommen og helt frem til sommeren 1787. Jomfru Biehl satte med sine værker et fornemt punktum for de lærde Fruentimmers periode i Danmark.

Sent i 1700-tallet var de lærde kvinder i færd med at blive foruroligende mange, og respekt afløstes i nogen grad af latterliggørelse.

